

PUOLUSTUSLAITOS DEMOKRAATTISEN YHTEISKUNNAN OSANA

Aimo Pajunen

Johdanto

Tutkimuksessa »Demokratia ja totaalinen sota» loppusanoissa valtiot. tri K. Killinen mainitsee mm.: »Tarkasteltaessa sodanjohdon probleema demokratian puitteissa on todettava, että sotilaallinen johtoperiaate ja demokratia ovat peruspiirteiltään toisilleen vastakkaiset. Sotilaallisessa järjestelmässä valta haarautuu ylhäältä alaspäin ja perustuu johtajien antamiin määräyksiin, kun se demokraattisessa järjestelmässä nojautuu hallittujen suostumukseen ja keskittyy alhaalta ylöspäin. Sotilaallinen järjestelmä perustuu kuriin ja käskyjen varauksettomaan noudattamiseen, kun taas demokraattinen yhteiskunta perustuu vapaisiin vaaleihin, joilla kansa valitsee johtajansa.»¹

Killisen toteamus on epäilemättä jossain määrin kärjistetty. Demokraattisessa järjestelmässä esiintyy puolustuslaitoksen rinnalla muitakin hallinnon haaroja, joissa käskyt voimassa olevien lakien ja asetusten puitteissa toimivissa virkakoneistoissa annetaan ylhäältä alaspäin. Mainittakoon esimerkkinä monet keskusvirastot alueellisine organisaatioineen. Kysymys onkin huomattavalta osalta siitä, miten kyseinen organisaatio, esimerkiksi puolustuslaitos, niveltyy muuhun yhteiskuntaan ja miten se on viimeksi mainitun kontrolloitavissa.

Vielä on todettava, että poikkeuksellisissa oloissa, vakavan kriisin tai sodan aikana, demokraattisessakin yhteiskunnassa on tietyssä määrin sovellettava poikkeuslakeja, jotka mm. asettavat rajoituksia kansalaisvapauksille. Tällöin ei kuitenkaan ole kysymys puolustuslaitoksen, vaan koko yhteiskunnan turvaamisesta. Tällaiset rajoitukset eivät siten kytkeydy puolustuslaitoksen ja muun yhteiskunnan suhteisiin. Nykyaikainen sodankäynti ulottaa vaikutuksensa monessa muodossa kauas rintamalinjojen taakse, etsimättä eroja virkapukuisten — esimerkiksi sotilaiden, poliisien tai rautatieläisten — ja siviilipukuisten henkilöitten välillä.

Toteamansa vastakohtaisuuden lieventämiseksi Killinen esitti v. 1956 julkaistussa väitöskirjassaan etupäässä valtioneuvoston jäsenistä koostuvan

puolustusneuvoston perustamista. Tämä tapahtuikin jo v. 1957 annetulla asetuksella. Kyseisen ajankohdan jälkeen on myös puolustuslaitoksen omassa piirissä toteutettu monia uudistuksia. Näin ollen lienee aiheellista kysyä, vieläkö Killisen toteama ristiriita on havaittavissa ja mitä on tehty sen lieventämiseksi.

Puolustuslaitoksen niveltyminen valtiokoneistoon

Tässä yhteydessä ei ole tarpeen laajemmin tarkastella hallitusmuodon ja puolustuslaitoksesta annetun asetuksen mukaisia puolustuslaitoksen johtosuhteta. Kuten tunnettua toimii tasavallan presidentti puolustusvoimain ylipäällikkönä, puolustusministeri on puolustuslaitoksen ylin hallintoviranomainen ja puolustuslaitoksen johdossa on suoraan tasavallan presidentin alainen puolustusvoimain komentaja.

Tällainen järjestely toteuttaa demokratian oleelliset vaatimukset. Puolustusministeri on puolustusasioista parlamentaarisessa vastuussa eduskunnalle. Mikäli eduskunta on tyytymätön puolustuslaitoksen toimintaan, se voi antaa puolustusministerille epäluottamuslauseen. Tasavallan presidentti puolestaan voi vapauttaa puolustusvoimain komentajan tehtävistä maan edun niin vaatiessa. Sama oikeus hänellä on kaikkiin puolustuslaitoksen upseereihin nähden. Kun siviilivirkamiesten osalta vapauttamiseen useimmissa tapauksissa vaaditaan tuomioistuimen päätös, ovat puolustuslaitoksen johtavien virkamiesten (päälystön) mahdollisuudet esimerkiksi passiivisella asenteella jarruttaa välttämättömiä uudistuksia pienemmät kuin useimmilla muilla hallinnon aloilla. Jos taas valtion päämiehen mielestä puolustuslaitoksen päälystössä on epädemokraattista tai ulkopoliittisesti epäsuotavaa ainesta, on hänellä valta vapauttaa tällaiset upseerit viroistaan. Käytännössä meillä onkin eräissä tapauksissa näin menetelty.

Mainittakoon vielä, että ylipäällikkönä tasavallan presidentti voi suoraan, ohi normaalin virkatien antaa käskyjä vaikkapa yksityiselle joukkoosastolle. Tällaista välissä olevien johtoportaiden sivuuttamismahdollisuuksia ei muilla hallinnonhaaroilla ole.

Hallituksen ja eduskunnan osuus puolustuspolitiikan päättämisessä on luonnollisesti ratkaisevaa laatua. Lähinnä päätösvalta liittyy tulo- ja menoarvion käsittelyyn. Sen puitteissa vahvistetaan mm. puolustuslaitoksen virkojen ja toimien määrä, materiaalihankintojen laajuus ja pääpiiriteinen jakautuminen puolustushaaroittain, varuskuntien sijoitus ja rakentaminen sekä puolustuslaitoksen monien muiden toimintojen osuus ja määrärahat.

Valtiojohdon kontrollimahdollisuudet puolustuslaitokseen nähden ovat siten poikkeuksellisen tehokkaat. Eri asia on, miten tämä kontrolli käy-

tännössä toimii ja kuinka syväälle se ulottuu puolustuslaitoksen sisäisiin asioihin. Paljon riippuu siitä, missä määrin puolustuslaitoksen ja puolustushallinnon piiristä esitetään erilaisia vaihtoehtoja poliittisen johdon harjoittaviksi ja missä määrin toisaalta hallitus ja eduskunta ovat kiinnostuneita puolustuslaitoksen asioista ja puolustuspolitiikasta yleensä, ts. toimiiko vallitseva järjestelmä riittävällä teholla. Kun meillä aikaisemmin puhuttiin puolustuslaitoksen eristyneisyydestä, mikä kieltämättä eräissä suhteissa piti paikkansa, johtui tämä osaltaan juuri vallitsevan järjestelmän vajaakäyttöisyydestä. Samalla puuttui myös nivel, joka saattoi kontaktiin toisaalta politiikasta huolehtivan hallituksen ja toisaalta suoraan tasavallan presidentille alistetun puolustusvoimain komentajan.

Tämän tyhjiön täyttämiseksi asetettiin v. 1957 puolustusneuvosto. Ennen sen lähempää tarkastelua on kuitenkin syytä esittää muutama toteamus 1920- ja 1930-luvuilla toimineista puolustusneuvostoista.²

Vuonna 1924 annetulla asetuksella perustettiin puolustusneuvosto, jonka tehtävänä oli toimia sotalaitosta koskeissa asioissa presidentin neuvottelukuntana. Sen puheenjohtajana toimi tasavallan presidentti, varapuheenjohtajana puolustusministeri ja jäsenenä viisi johtavaa upseeria. Tällä puolustusneuvostolla ei kuitenkaan ollut sanottavaa käytännöllistä merkitystä. Se kokoontui vuosina 1926—1930 vain kymmenkunta kertaa, eikä sen puheenjohtaja, tasavallan presidentti, ollut kertaakaan kokouksissa läsnä.

Puolustusneuvoston toiminta tehostui vasta, kun v. 1931 annetun uuden asetuksen jälkeen kenraali *M a n n e r h e i m* kutsuttiin neuvoston puheenjohtajaksi. Samalla kuitenkin puolustusministeri jäi pois jäsenten joukosta. Näin puolustusneuvosto menetti ainoan yhdyssiteensä maan hallitukseen. Siitä muodostui kuuden kenraalin helposti yksimielisyyteen pääsevä neuvottelukunta, eräänlainen puolustuslaitoksen hallintoneuvosto. Tässä mielessä sen asema vielä korostui v. 1938 puolustuslaitosta uudelleenorganisoitaessa, sillä yleisesikunnasta tuli tällöin puolustusneuvoston puheenjohtajan esikunta.

Kyseinen 1930-luvun puolustusneuvosto oli — huolimatta sen suorittamasta arvokkaasta työstä — kokoonpanonsa vuoksi omiaan eristämään puolustuslaitosta maan hallituksesta. Riittävää vuorovaikutusta poliittisen ja sotilaallisen johdon välille ei syntynyt.

Ei ollut näin ollen ihme, että puolustusneuvoston toiminta lakkasi Talvisodan syttyessä, jolloin marsalkka *M a n n e r h e i m* tuli ylipäälliköksi ja kenraalit lähtivät rintamalle. Kollegaalisen sotilasjohdon tarvetta ei sodan oloissa ollut. Sen sijaan päämajan siirtyessä Mikkeliin tuli yhä välttämättömämmäksi saada henkilökohtainen kontakti hallitukseen. Tämä ratkaistiin Talvisodan aikana siten, että ylipäällikkö lähetti valtioneuvostoon oman

yhdysmiehensä, kenraali Rudolf Waldenin. Myöhemmin Walden puolustusministerin ominaisuudessa hoiti samaa tehtävää.

Tämä järjestely ei kuitenkaan tyydyttänyt sodan johdon vaatimuksia ja siihen jäikin eräitä dualistisia piirteitä, kuten mm. Killinen on huomauttanut. Ylipäällikkö ja päämaja saattoivat eräissä tapauksissa presidentin ja hallituksen tapahtuneiden tosiasioiden eteen (mm. päiväkäsky n:o 3 heinäkuulta 1941). Silti olisi liioteltua väittää, ettei puolustuslaitos tällöin enää ollut valtionjohdon kontrollin alainen, vaikka otettaisiinkin huomioon sekä v. 1940 tapahtuneet järjestelyt, jotka suuresti supistivat puolustusministeriön määräysvaltaa, että Mannerheimin ns. välirauhan aikaan jatkunut ylipäällikkyyys. Esimerkkinä mainittakoon, että kun Mannerheim 23. 1. 1941 pidetyssä neuvottelussa Waldenin ja Heinrichsin tukevana vaati Petsamon nikkelikysymyksessä syntyneeseen kriisiin viitaten kahden divisioonan liikekannallepanoa, Rytty ja Rangell kieltäytyivät tästä jyrkästi. Mannerheimin ilmoittaessa, ettei hän näin ollen voi ottaa kantaakseen vastuuta, huomautti Rytty olettavansa vastuun kuuluvan itselleen.³

Epäilemättä puolustuslaitoksen demokraattinen kontrollointi kuitenkin oli sotien aikana ja vielä niiden jälkeenkin epätydyttävä. Vasta v. 1957 uuden puolustusneuvostoasetuksen muodossa tapahtui ratkaiseva muutos.

Nykyisin voimassa olevan asetuksen mukaan, jota sihteeristön osalta vielä tarkistettiin v. 1958, puolustusneuvosto toimii ylimpänä neuvoo-antavana ja suunnittelevana elimenä samoin kuin tasavallan presidentin neuvottelukuntana valtakunnan puolustusta koskevista asioista. Tasavallan presidentin ollessa läsnä hän johtaa puhetta puolustusneuvostossa. Muulloin puheenjohtajana toimii pääministeri ja varapuheenjohtajana puolustusministeri. Muita vakinaisia jäseniä neuvostossa ovat ulkoasiainministeri, sisäasiainministeri, valtiovarainministeri, kauppa- ja teollisuusministeri sekä puolustusvoimain komentaja ja yleisesikunnan päällikkö. Presidentti voi kutsua enintään kolmeksi vuodeksi kerrallaan valtioneuvoston esityksestä muitakin jäseniä neuvostoon. Tällaisia määräaikaisjäseniä ovat nykyisin puolustustaloudellisen suunnittelukunnan puheenjohtaja ja puolustusministeriön kansliapäällikkö.

Puolustusneuvoston sihteeristö työskentelee suoraan puheenjohtajan alaisena. Tähänastisen käytännön mukaan pääsihteerinä on oman virkansa ohella toiminut pääesikunnan päämajamestari. Päätoimisia sihtee-reitä on kaksi, yleissihteerit ja hänen apulaisensa, molemmat upseereita. Lisäksi on valtioneuvosto nimittänyt 14 virkamiestä oman virkansa ohella toimiviksi sihtee-reiksi eri ministeriöistä, keskusvirastoista ja maanpuolustuksen suunnittelukunnista.

Puolustusneuvostolla ei luonnollisestikaan voi olla toimeenpanovaltaa. Se muodostaa kuitenkin kiinteän organisaation, jossa toisaalta hallituksen

jäsenet ja toisaalta sotilaallisen käskyvallan haltija, puolustusvoimain komentaja esikuntapäällikköineen neuvottelevat maanpuolustuskysymyksistä ja yhdessä päättävät joko eri viranomaisille tehtävistä aloitteista tai hyväksyvät eri hallinnonhaarojen, myös puolustuslaitoksen kriisin tai sodan varalta laatimat suunnitelmat. Kun jäsenten enemmistö koostuu ministreistä, puolustusneuvoston kannanotot edustavat hallituksen piirissä vallitsevia näkökantoja. Hallitus voi käytännössä puolustusneuvoston välityksellä ulottaa puolustusohjelmansa koskemaan myös puolustusvoimain komentajan ratkaisovaltaan kuuluvia puolustuslaitoksen sisäisiä asioita ja suunnitelmia, joita saatetaan puolustusneuvoston käsiteltäviksi. Tuskin on käytännössä ajateltavissa, että puolustusvoimain komentaja, vaikka hän onkin suoraan presidentin alainen, jättää toteuttamatta puolustusneuvoston päätöksiä. Näin ollen puolustusneuvosto muodostaa elimen, jonka avulla hallitus voi kontrolloida puolustuslaitoksen toimintaa. Toisaalta puolustusvoimain komentaja voi puolustusneuvostossa esittää hallitukselle maanpuolustuksellisia näkökohtia ja toivoa, että hallitus mahdollisuuksien mukaan ottaisi ne huomioon poliittisia ratkaisuja tehdessään. Vuorovaikutus synnyttää vastuuta puolin ja toisin.

Miten tehokkaaksi niveleksi puolustusneuvosto muodostuu riippuu siitä, kuinka aktiivisesti se pyrkii toteuttamaan asetuksessa sille annettuja laajakantoisia tehtäviä.⁴ Seuraavassa tätä seikkaa tarkastellaan ainoastaan puolustuslaitosta koskevalta osalta. Sen sijaan puolustusneuvoston toimialaan kuuluvat muut maanpuolustuksen haarat kuten väestönsuojelu, henkinen ja taloudellinen maanpuolustus jäävät tässä yhteydessä tarkastelun ulkopuolelle huolimatta niiden keskeisestä merkityksestä puolustusneuvoston työsaralla.

Vuodesta 1958 alkaen puolustusneuvosto on toiminut varsin aktiivisesti. Se on kokoontunut suunnilleen yhtä tiiviisti kuin 1930-luvun puolustusneuvosto. Poislukien kesäkauden ja hallituskriisien mukanaan tuomat pitemmät tauot on kokouksia pidetty keskimäärin joka kolmas tai neljäs viikko. Lisäksi neuvosto on asettanut keskuudestaan eräitä toimikuntia, jotka ovat valmistelleet esille tulevia kysymyksiä, ja sihteeristö on omalta osaltaan hoitanut asetuksessa määrättyjä tehtäviään pitämällä omia kokouksiaan, ottamalla yhteyksiä eri viranomaisiin jne.

Tärkeimmistä puolustuslaitosta koskevista päätöksistä mainittakoon, että puolustusneuvosto määrittä v. 1962 puolustusvoimille tehtävät kriisin ja sodan varalta. Niihin liittyen puolustusneuvosto on kiinnittänyt erityistä huomiota materiaalisen puolustusvalmiuden kohentamiseen. Tätä käsittelevien monien kokousten sarjassa hyväksyttiin ensimmäisenä (v. 1958) nyttemmin toteutettu suunnitelma ilmavoimien koulutuslentokaluston uusimisesta. Puolustusneuvostossa on laadittu myös kokonaissuunnitelma puo-

lustuslaitoksen materiaalisesta kehittämisestä pitkällä tähtäyksellä eli ns. kehittämisohjelma. Sen ensimmäisen osan rahoituksen, joka samalla sisälsi puolustuslaitoksen perushankinnoissa siirtymisen yksivuotisista nelivuotisiin budjetteihin, eduskunta hyväksyi v. 1965:n tulo- ja menoarvion käsittelyn yhteydessä.

Puolustusneuvostossa on asetuksen mukaisesti hyväksytty myös sellaisia puolustusvalmiuden perussuunnitelmia, jotka liittyvät kriisi- tai sodanajan toimintaan. Tällaisia asioita käsiteltäessä puolustusneuvostossa olevat hallituksen jäsenet saavat samalla kuvan puolustuksemme mahdollisuuksista, millä seikalla on olennainen merkitys puolustuksen demokraattisen kontrollin ja hallituksen noudattaman ulkopolitiikan kannalta.

Voitaneen todeta, että puolustusneuvosto täyttää varsin tyydyttävästi sen hallituksen ja puolustuslaitoksen johdon välisen nivelen tehtävän, jonka hallitusmuotomme jättää avoimeksi. Arvostelun sijaa luonnollisesti aina löytyy. Eräissä yhteyksissä on viitattu hallitusten vaihtumisista aiheutuviin hankaluuksiin, mutta puolustusneuvoston toiminnan kannalta tämä ei ole ollut perin vakava haitta. Pikemminkin on todettava, että näin yhä useammat johtavat poliitikot joutuvat perehtymään maanpuolustuksemme peruskysymyksiin.

Sen sijaan eduskunnan aktiivinen panos puolustuspolitiikassa ei ehkä ole ollut samanveroista kuin läntisessä naapurimaassamme. Tuoreena esimerkkinä mainittakoon, että Ruotsissa asetettiin 4. 2. 1965 kahdestatoista eri puolueiden valtiopäivämiehestä koostuva parlamentaarinen komitea, jonka tehtävänä on tutkia Ruotsin puolustuspolitiikan suuntaviivoja v. 1967 tehtävää puolustuspäätöstä silmällä pitäen. Meillä eduskunnan puolustuspoliittiset päätökset rajoittuvat yleensä budjetin hyväksymiseen. Tällöinkään puolustuskysymys ei juuri ole etualalla. Myöskään hallitusohjelmissa ei yleensä oteta kantaa puolustuspolitiikkaan.

Eräänä edistysaskeleena eduskunnan osalta mainittakoon kuitenkin, että eri puolueiden kansanedustajia on ollut osanottajina puolustusneuvoston aloitteesta ja valvonnassa Sotakorkeakoulussa toimeenpantavilla maanpuolustuskursseilla.

Kuten ylimmässä johdossa, tapahtuu myös puolustuslaitoksen alueellisen organisaation piirissä entistä tiiviimpää yhteistoimintaa siviiliviranomaisten kanssa. Esimerkkinä mainittakoon, että paikallinen sotilasjohto yleensä osallistuu maaherran johdolla toimivan läänin- ja piirihallintoviranomaisten neuvottelukunnan kokouksiin. Maaherrojen johtamalla alueellisilla maanpuolustuskursseilla tutkitaan yhteistoimintamahdollisuuksien kehittämistä ja kriisiajan suunnitelmia. Lisäksi on syytä mainita puolustuslaitoksen kantahenkilökunnan osallistuminen kunnanvaltuustojen ja muiden kunnallisten elimien toimintaan.

Yhteenvetona puolustuslaitoksen niveltymisestä muuhun valtiokoneistoon todettakoon, että valtion johdon mahdollisuudet vaikuttaa puolustuslaitoksen sisäisiinkin asioihin ovat suuresti lisääntyneet. Puolustuspolitiikkaa koordinoivan elimen, puolustusneuvoston perustaminen ja sen aktiivinen toiminta on poistanut aikaisemmin ilmenneen puolustuslaitoksen eristyneisyyden hallituksen yhteisestä politiikasta. Demokraattisen yhteiskuntajärjestelmän kannalta kehitys on ollut varsin suotuisa.

Demokratia puolustuslaitoksen sisällä

Ensinäkemältä saattaa tuntua oudolta ajatus demokratiasta puolustuslaitoksen kaltaisen yhteisön puitteissa.

Tätäkin kysymystä ei kuitenkaan voida sivuuttaa, sillä jos puolustuslaitos sisäiseltä rakenteeltaan on jyrkkä vastakohta demokraattiselle yhteiskunnalle, jota sen tulee puolustaa, on tilanne epätydyttävä, jopa arveluttava. Toisaalta yhteiskunnan kannalta, joka riittävästi pystyy kontrolloimaan puolustuslaitosta, on tärkeintä, että puolustuslaitos tehokkaasti ja tarvittaessa nopeasti pystyy toteuttamaan sille annetut tehtävät.

Puolustuslaitoksen sisäinen demokratia edellyttää, että varusmiesten oikeudet taataan mahdollisimman hyvin. Tätä kysymystä käsiteltiin viime vuonna Kiljavalla pidetyssä varusmieskasvatuksen seminaarissa.⁵ Esillä olivat mm. varusmiesten oikeusturvan tehostaminen, sosiaalikiraaattorien virkojen perustaminen eri varuskuntiin, sotilaskurin ulkonaisten muotojen nykyaikaistaminen ja epäoleellisten piirteiden poistaminen, varusmiesesimien toiminnan parannettu valvonta ja ns. simputuksen poiskarsiminen.

Myös puolustuslaitoksen koulutustoiminnassa on seurattava nykyajan vaatimuksia. Tässä tarkoituksessa on ns. puolueettomuuskasvatuksen muodossa pyritään varusmiehille antamaan kuva yhteiskunnallisista oloistamme ja maamme valtiollisesta asemasta sekä näiden mukanaan tuomista yksilöllisistä ja valtiollisista velvoitteista.

Puolustuslaitoksen eriateisten johtajien päätökset eivät myöskään voi, sotilaskäskyvallan luonteesta huolimatta, syntyä diktatoorimaisen mielivaltaisesti. Paitsi lait ja asetukset, budjetin asettamat rajoitukset ja mm. puolustusneuvoston esittämät näkökannat ja hyväksymät suunnitelmat, on päätöksiä tehtäessä ja käskyjä annettaessa otettava huomioon monet muut rajoittavat tekijät, kuten esimerkiksi julkisen mielipiteen reaktio.

Puolustuslaitoksen sisäinen rakenne, sen enempää kuin monen muunkaan julkisen laitoksen rakenne ei ole sinänsä demokraattinen, eikä se tehokkuuden kustannuksella voi sitä täydellisesti ollakaan. Sen sijaan suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevat pyrkimykset heijastuvat puolustus-

laitoksessakin ja luovat yhä nykyaikaisempia ja luonnollisempia ihmisuhteiden muotoja sotilaallisten esimiesten ja alaisten välille, samalla kun autoritaarisen mielivallan liikkuma-ala tulee yhä kapeammaksi ja sen ilmeneminen yhä harvinaisemmaksi.

Puolustuslaitos ja julkisuus

Demokratia ei voi toimia ilman sananvapautta. Mielipiteen muodostumisen pitää olla vapaa myös puolustuskysymyksessä. Sen vuoksi puolustuslaitoksesta on oltava saatavissa riittävästi asiallista informaatiota. Tässä suhteessa on viime vuosina tapahtunut voimakasta myönteistä kehitystä. Puolustuslaitos on alkanut julkaista omaa tiedotuslehteä. Julkinen sana saa runsaasti tiedotusaineistoa eri puolustusviranomaisilta.

Sen sijaan puolustuslaitoksen palveluksessa olevan henkilöstön tulee luonnollisesti ulko- ja sisäpoliittisissa kiistakysymyksissä noudattaa pidättyväisyyttä. Ns. Herzbergin tapaus, jossa palveluksessa olevan varusmiehen maamme kannalta ulkopoliittisilta mielipiteiltään arveluttavan kirjoituksen julkaiseminen evättiin hänen esimiestensä toimesta, aiheutti kantelun eduskunnan oikeusasiamiehelle. Tämä totesi kuitenkin kantelun aiheettomaksi.

Ei silti voitane väittää, että puolustuskysymysten julkista käsittelyä tapahtuisi meillä samassa määrin kuin eräissä muissa maissa. Suurelta osalta tämä johtunee siitä, että puolustuskysymys jää meillä monien piirien kiinnostuksen ulkopuolelle, ja syntyneessä keskustelussa taas turvaudutaan useinkin vanhentuneisiin ja ylimalkaisiin käsityksiin.

Kokonaisuutena puolustuslaitoksen toiminnan julkisuus täyttäneee eräistä varauksista huolimatta demokraattisessa yhteiskunnassa asetettavat perusvaatimukset.

Lopputoteamus

Suomen puolustuslaitos on yhteiskuntamme erottamaton osa ja puolustuslaitoksen niveltymisessä demokraattiseen yhteiskuntaan on viime vuosina tapahtunut huomattavaa edistymistä. Puolustuslaitos on tässä suhteessa kehittynyt omasta takaa ja sen ohella on yhteiskunnan muuttuminen säteilyt vaikutuksiaan puolustuslaitoksen sisälle.